

SVITLANA SHULHA

Wołyński Uniwersytet Narodowy im. Łesi Ukrainki w Łucku
ORCID 0000-0003-3910-8169

REPRESJE REŻIMU SOWIECKIEGO WOBEC CZECHÓW WOŁYŃSKICH W LATACH 1921–1941

WSTĘP

W połowie XIX w. grupa przybyszów z Czech osiedliła się w guberni wołyńskiej Imperium Rosyjskiego. Po I wojnie światowej większość ich potomków znalazła się na terenach zachodniego Wołynia, w granicach II Rzeczypospolitej (od 1921 r. w województwie wołyńskim), mniejsza ich część zaś – na sowieckiej Ukrainie. Według spisów powszechnych z 1921 i 1931 r. czeska wspólnota w Polsce wzrosła z 25 tys. do 30 977 osób¹. Na sowieckiej Ukrainie wołyńscy Czesi (okręg wołyński, liczba Czechów w 1926 r.: według narodowości – 7703, według języka ojczystego – 7274²) podzielili los ludności republiki: przeżyli okres tzw. korenizacji (kiedy to zostały utworzone czeskie urzędy narodowe, powstawały szkoły i kołchozy narodowe), ale już na początku lat dwudziestych XX w. zostali poddani represjom. Po wrześniu 1939 r. ziemie zachodnio-ukraińskie stały się częścią sowieckiej Ukrainy, wołyńscy Czesi zostali zatem ponownie zmuszeni do przystosowania się do nowych warunków życia, których tragiczną częścią były represje.

Zagadnienia związane z przebiegiem, skalą i skutkami represji na ziemiach ukraińskich są szeroko rozważane przez współczesnych historyków. Literatura ukraińska i rosyjska porusza głównie kwestie przyczyn, skali represji, dokładności danych o stratach

¹ *Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 r. Mieszkania, ludność, stosunki zawodowe. Województwo wołyńskie*, t. 23, Warszawa 1926, s. 62; *Drugi powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 grudnia 1931. Województwo wołyńskie*, Warszawa 1938, s. 28–29.

² Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г. Краткие сводки. Выпуск IV. Народность и родной язык населения СССР, Москва 1928, с. 103–104 (<https://archive.org/details/vyp4nariridmova/page/n29/mode/2up>, dostęp 23 XI 2022 r.).

w ludziach, narzędzi represji oraz deportacji³. Duże zainteresowanie budzi też aspekt etniczny represji⁴.

Represje wobec czeskiej ludności Wołynia są badane przez uczonych ukraińskich w ramach projektu naukowo-dokumentalnego „Rehabilitowani przez historię”. Księga 2 *Reabilitowani istorijeju. Żytomyrska obłast* (Żytomierz 2008) zawiera dokumenty śledcze, akty oskarżenia, wspomnienia i biografie represjonowanych⁵. Ujawnianiu powodów i opisananiu metod prowadzenia śledztwa przeciw przedstawicielom poszczególnych wspólnot narodowych, w tym Czechów, poświęcono publikacje *Reabilitowani istorijeju. Riwneńska obłast*⁶ oraz *Reabilitowani istorijeju. Wołyńska obłast*⁷. Maja Łutaj⁸ przedstawiła historię prześladowań i spisy represjonowanych Czechów wołyńskich na wschodnim Wołyniu. Ludmyła Pawłenko zaś opisała losy represjonowanego czeskiego sławisty Evżena Rychlika⁹.

Czescy autorzy: Mečislav Borák¹⁰, Jaroslav Vaculík¹¹, Jiří Hofman¹², Vladimír Dufek, opierają swoje badania na materiałach archiwalnych i pamiętnikach. W 2013 r. Jan Dvořák opublikował obszerny artykuł poświęcony Antoninowi Vodseďálkowi, który został skazany w tzw. procesie czeskich nauczycieli. Proces czeskich nauczycieli, który odbył się w Charkowie, został przedstawiony w artykule Zdenka Filipa¹³. Analizę statystyk represjonowanych Czechów (na przykładzie wsi Wysokie) przeprowadził Vladimír Hostička¹⁴.

³ Zob. *Політичні репресії радянської доби в Україні. Науково-додоміжний бібліографічний покажчик*, упоряд. Т. Приліпко, О. Марченко, З. Мусіна, автор вступ. ст. Ю.І. Шаповал, Київ 2008; М. Юнге, Б. Бонвеч, Р. Биннер, *Сталинизм в советской провинции в 1937–1938 годах. Массовые операции на основе приказа 00447*, Москва 2009; *Великий терор в Україні. „Куркульська операція” 1937–1938 рр.: у 2 ч.*, упоряд. С. Кокін, М. Юнге, Київ 2010; *Через трупы врага на благо народа. „Кулацкая операция” в Украинской ССР 1937–1941 гг.: в 2 т., т. 1: 1937 г. Подготовка приказа № 00447, первый этап кулацкой операции*, Москва 2010.

⁴ *Великий терор. Польська операція 1937–1938 / Wielki terror. Operacja polska 1937–1938: у 2 ч.*, Варшава–Київ 2010; *„Великий терор” в Україні. Німецька операція 1937–1938 років*. 36. док., упоряд. А. Айсфельд, Н. Сердюк, Київ 2018; О. Бажан, *„Національні” операції НКВС на Київщині у 1937–1938 рр.: механізми реалізації та статистика*, „3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ” 2020, № 1 (53), с. 5–49.

⁵ Л.А. Копійченко, *Репресії серед чеського населення Житомирщини* [в:] *Реабілітовані історією. Житомирська облась*, кн. 2, ред. Л.А. Копійченко та ін., Житомир 2008, с. 7–19; Ю.В. Шевчук, *Водседалек Антон Антонович* [в:] *Реабілітовані історією. Житомирська облась*, кн. 2, ред. Л.А. Копійченко та ін., Житомир 2008, с. 83–88.

⁶ А.А. Живюк, *Здолбунівський підприємець Теодор Страка* [в:] *Реабілітовані історією. Рівненська облась*, кн. 1, ред. А.А. Жив’юк та ін., Рівне 2006, с. 386–388; Р. Давидюк, *Доля польських осадників в умовах радянізації 1939–1941 рр.* [в:] *Реабілітовані історією. Рівненська облась...*, кн. 1, с. 362–370.

⁷ *Реабілітовані історією. Волинська облась*, кн. 1, ред. М.М. Кучерепа та ін., Київ–Луцьк 2010; *Реабілітовані історією. Волинська облась*, кн. 2, ред. М.М. Кучерепа та ін., Київ–Луцьк 2013.

⁸ М. Лутай, *Чехи на Житомирщині. Історія і сьогодення*, Житомир 2008.

⁹ Л.А. Павленко, *Кримінальна справа Євгена Рихлика* [в:] *Україна–Чехія. Історія та сьогодення*, ред. О.М. Березовський, Т.В. Брязкало та ін., Одеса 2013, с. 156–176.

¹⁰ M. Borák, *Perzekuce občanů z území dnešní České republiky v SSSR. Sborník studií*, Praha 2003; *idem, Zatajene popravy. Češi a českoslovenští obcane popraveni na sovske Ukrajině*, Opava 2014.

¹¹ J. Vaculík, *Dějiny volyňských Čechů*, II. Díl: 1914–1945, Praha 1998.

¹² J. Hofman, V. Širc, J. Vaculík, *Volyňští Češi v prvim a druhém odboji*, Praha 2004.

¹³ J. Dvořák, *Antonín Vodseďálek a proces s českými učiteli na Ukrajině*, <https://cutt.ly/eNBGZR1>, dostęp 22 XI 2022 r.; Z. Filip, *Proces s českými učiteli na Ukrajině* [w:] K. Rydl a kol., *Historia magistra vitae – vita magistra historiae. Sborník statí, k. 75, narozeninám univ. prof. dr. Josefa Cacha*, Praha 1998.

¹⁴ V. Hostička, *Volyňští Češi s jejich perzekuce v Sovětském svazu* [w:] *Volyňští Češi v prvim a druhém odboji*, Praha 2004, s. 97–110.

Podstawą opracowań naukowych są niepublikowane i publikowane materiały archiwalne, znajdujące się w państwowych archiwach obwodów wołyńskiego i rówieńskiego Ukrainy, zbiory dokumentów, a także wspomnienia czeskich reemigrantów.

Większość współczesnych badań dotyczących represji stosowanych wobec czeskiej ludności obejmuje wydarzenia z terytorium sowieckiego Wołynia, a represje wobec Czechów zachodniego Wołynia w latach 1939–1941 nie są dostatecznie zbadane. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie represyjnych działań reżimu sowieckiego wobec ludności czeskiej na Wołyniu, ich środków i narzędzi, a także określenie kategorii represjonowanej ludności czeskiej w latach 1921–1941. W tej pracy zastosowano ogólnohistoryczne i źródłoznawcze metody badań, które pozwalają na weryfikację danych archiwalnych i świadectw naocznych świadków lub ich potomków oraz na scharakteryzowanie polityki represyjnej wobec ludności czeskiej na wschodnim i zachodnim Wołyniu.

REPRESYJNE DZIAŁANIA REŻIMU SOWIECKIEGO WOBEC LUDNOŚCI CZESKIEJ WSCHODNIEGO WOŁYNIA

Na wschodnim Wołyniu (dziś są to terytoria zachodniej części obwodu żytomierskiego, wschodniej części obwodu rówieńskiego, północnej części obwodu winnickiego), który był częścią sowieckiej Ukrainy, w połowie lat dwudziestych i trzydziestych XX w. zaszły procesy społeczne świadczące o transformacji reżimu sowieckiego w totalitarny. W 1923 r. władze sowieckie ogłosiły politykę korenizacji, co miało służyć wymuszaniu lojalności w stosunku do rządzących w różnych okręgach narodowych ZSRS. Zainicjowano tworzenie narodowych okręgów, spółdzielni, szkół, organizacji społecznych oraz stowarzyszenia kultury fizycznej „Sokół”. Na początku lat trzydziestych nastąpiło jednak ograniczenie korenizacji, która nie spełniała już oczekiwań reżimu. Przeprowadzono m.in. kolektywizację i rozkułaczenie, co dotknęło zwłaszcza rolników czeskich, którzy byli na ogół bogatsi i odmawiali wstępowania do kołchozów. Przemiany w gospodarce ZSRS wymagały koncentracji zasobów, społeczeństwu zaś wpajano przekonania o działaniach „wrogiego wywiadu obcego” i „sabotażu” w gospodarce – w ten sposób stopniowo kształtowano obraz „wrogów wewnętrznych”.

Właśnie do takich „wrogów” zostali zaliczeni czescy chłopci Żytomierszczyzny (z miejscowości Krosznia Czeska, Okilok, Wysokie i in.), którzy w 1923 r. utworzyli „Drużestwo”. Podobne stowarzyszenia spółdzielcze powstały dzięki pomocy Władimíra Čermáka, pełnomocnika przedstawicielstwa czeskiego w Moskwie, aby wesprzeć chłopów czeskich sprzętem, pożyczkami, sprzedażą maszyn z Czechosłowacji itp.

Czescy chłopcy (w sumie 11 osób) zostali oskarżeni o „działalność na rzecz czeskiego wywiadu”, agitację antysowiecką, podważanie sowieckiej sprawy kredytowej, a 14 grudnia 1928 r. – skazani na podstawie art. 54-7 kodeksu karnego USRS jako „niebezpieczne społecznie elementy kułackie” na 3 lata zesłania¹⁵. Byli to m.in.: Eduard Albrecht, Władimír Bouček, Vaclav Houlpuch, Josyp Dostal, Josyp Dušek, Franc Štastny. W następnych latach

¹⁵ Л.А. Копійченко, *Репресії серед чеського населення Житомищини...*, с. 9.

wysiedlenia i konfiskaty mienia kułaków, przedstawiciele niektórych zawodów, mieszkających na pograniczu z Polską, a także tych, którzy mieli krewnych za granicą, nabrali charakteru masowego. Tylko w 1930 r. ze wschodniego Wołynia wysiedlono ok. 23 tys. osób¹⁶. Deportacje „podejrzanego elementu” pozwalały reżimowi uniknąć otwartej konfrontacji wewnątrz kraju. O wysiedleniu Czechów wołyńskich wspomina w 1930 r. czeski historyk Jaroslav Vaculík¹⁷. Za typowe można uznać następujące przypadki: członkowie rodziny Irasków ze wsi Wysokie w 1930 r. jako kułacy zostali deportowani do miasta Tajszet w obwodzie irkuckim; rodzinę Irglovych wywieziono z kolonii Wynohrady – Antoni, ojciec czworga dzieci, został najpierw w 1929 r. pozbawiony prawa wyborczego, a w 1930 r., na podstawie decyzji GPU (Gosudarstwennoje političeskoje uprawlenie – Państwowy Zarząd Polityczny), skazany na podstawie art. 54-10 kodeksu karnego ZSRS i wysłany do Kazachstanu na trzy lata¹⁸.

Podejrzliwie patrzono też na czeską inteligencję. Wbrew twierdzeniom urzędników sowieckich o rzekomym „rozwiązaniu kwestii narodowej” zahamowanie korenizacji i późniejsza polityka świadczyły o czymś przeciwnym: reżim sowiecki nie tylko uniemożliwiał aktywność polityczną wspólnot etnicznych, lecz także dążył do zniszczenia ich elit. Typowe dla tego okresu były fabrykowane przez władze sprawy przeciwko przedstawicielom inteligencji grup etnicznych, np. tzw. proces czeskich nauczycieli, który toczył się w Charkowie w latach 1930–1931. Jednym z figurantów tej sprawy był Antonín Vodseďálek, nauczyciel ze wsi Krosznia, który został oskarżony o bycie „agentem czechosłowackiego wywiadu”¹⁹. Rozprawy sądowe odbywały się 12–14 czerwca 1931 r. Dziesięć osób pochodzenia czeskiego zostało skazanych na najwyższą karę – rozstrzelanie²⁰. Wyrok nie został jednak wykonany, prawdopodobnie dlatego że mogłoby to opóźnić inicjowane w tym czasie negocjacje między ZSRS a Czechosłowacją oraz przygotowanie umowy między państwowej. Do ponownego rozpatrzenia sprawy doszło w 1935 r. – wyrok śmierci zastąpiono wówczas skazaniem na 10 lat więzienia.

Przykładem działań przeciw inteligencji jest przypadek Evżena Rychlika. W styczniu 1931 r. Evžen Rychlik, pochodzący z czeskiej kolonii Wilszanka, ukraiński filolog slawista, badacz czeskich osad na Wołyniu, szef Gabinetu Badań Mniejszości Narodowych Ukrainy przy Komisji Etnograficznej Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, został aresztowany. Inkryminowano mu udział w organizacji szpiegowskiej. Oskarżono go na podstawie art. 54-6 i 54-11 Kodeksu karnego USRS. Oskarżenie opierało się wyłącznie na sfabrykowanych świadectwach i zeznaniach Rychlika, który rzekomo dopuścił się czynu „prowadzenia w koloniach czeskich nacjonalistycznej działalności antysowieckiej”. Cały dorobek naukowy profesora został potraktowany jako „wybitnie nacjonalistyczny

¹⁶ М. Лутай, *Чехи на Житомирщині...*, s. 14, 23, 27, 41, 47, 48, 107.

¹⁷ J. Vaculík, *Dějiny volyňských Čechů...*, s. 94.

¹⁸ О. Луковець, *Життєпис чеських родин Житомирщини* [в:] *Чехи на теренах Волині*, ред.: А. Пономаренко та ін., Рівне 2018, s. 19–25.

¹⁹ Ю.В. Шевчук, *Водседалек Антон Антонович...*, s. 83–88.

²⁰ J. Dvořák, *Antonín Vodseďálek a proces s českými učiteli na Ukrajině* (https://www.academia.edu/30703460/Anton%C3%ADn_Vodse%C4%8F%C3%A1lek_a_proces_s_%C4%8Desk%C3%BDmi_u%C4%8Diteli_na_Ukrajin%C4%9B, dostęp 28 IV 2021 r.).

i kontrrewolucyjny²¹. 13 czerwca 1931 r. trojka²² przy Kolegium GPU USRS postanowiła uwięzić Czecha na 10 lat w ITŁ (Isprawitelno-trydowej łagier' – Poprawczy Obóz Pracy)²³. Sprawa była ponownie rozpatrywana w 1932 i 1937 r. Badacze przypuszczają, że Rychlik został rozstrzelany w Sibłagu w październiku albo listopadzie 1937 r. Do sprawy powrócono w 1958 r. – wyrok został unieważniony z powodu braku dowodów²⁴.

Sfabrykowane oskarżenia przeciwko Vodsedálkowi i Rychlikowi są dowodem represyjnych metod reżimu. Oskarżenie Czechów „o szpiegostwo na rzecz wywiadu czechosłowackiego” mogło wynikać także z nieuregulowanych stosunków między ZSRS a Czechosłowacją²⁵, wspierania przez rząd w Pradze i organizacje społeczne rodaków na Wołyniu oraz działalność diaspory rosyjskiej i ukraińskiej w Czechosłowackiej Republice w okresie międzywojennym.

Pod koniec lat trzydziestych represje przybrały na sile – rozpoczął się Wielki Terror, którego apogeum przypada na lata 1937–1938. Głównymi kierunkami represji stały się „walka ze szpiegami i dywersantami”, „czystki”, tzw. operacja kułacka i liczne operacje „narodowe”. Pierwszym etapem Wielkiego Terroru była operacja kułacka, przeprowadzona na podstawie decyzji Biura Politycznego Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii (bolszewików) z 2 lipca 1937 r. O elementach antysowieckich, która określiła kategorie osób represjonowanych (kułacy i przestępcy kryminalni) oraz metody ich skazania – przez tzw. trojki²⁶. Na podstawie wspomnianej decyzji 30 lipca 1937 r. komisarz ludowy spraw wewnętrznych Nikołaj Jeżow podpisał rozkaz nr 00447 O operacji represjonowania byłych kułaków, przestępców kryminalnych i innych elementów antysowieckich²⁷. Operację planowano przeprowadzać od 5 sierpnia 1937 r. przez cztery miesiące, uzgodniono też limity (czyli liczbę) aresztowanych dla poszczególnych kategorii i regionów. Na Ukrainie liczbę represjonowanych osób ustalono na 28 800. Potem limity były kilkakrotnie zwiększane, m.in. w październiku i listopadzie w obwodzie żytomierskim na podstawie raportów do naczelnika NKWD obwodu Ławrentija Jakuszewa, a w grudniu 1937 r. – ponownie dwukrotnie²⁸. Represje dotknęły ludność czeską. Uwagę zwrócono zwłaszcza na tych, którzy odbyli karę i wrócili do miejsca zamieszkania. Jako przykład może posłużyć Władimir Andres, urodzony we wsi Okiłok w powiecie żytomierskim, który jako rozkułaczony w 1930 r. odbywał karę w północnych regionach kraju, a po powrocie w lipcu 1937 r. – ponownie aresztowany i sądzony na podstawie art. 54-8 i 54-10 kk Ukraińskiej SRS, został skazany na 10 lat łagrów, zrehabilitowany w 1989 r.²⁹ W sumie w ramach operacji kułackiej na Ukrainie represjonowano ok. 800 tys. osób.

Operacje narodowe, czyli represjonowanie przedstawicieli wspólnot etnicznych, były prowadzone równoległe z operacją kułacką, lecz na podstawie odrębnych rozkazów

²¹ Л.А. Павленко, *Кримінальна справа Євгена Рихліка...*, s. 169–170.

²² Trojka – roz sądowy organ w ZSRS, działał w latach 1937–1938 podczas Wielkiego Terroru.

²³ Л.А. Павленко, *Кримінальна справа Євгена Рихліка...*, s. 156–176.

²⁴ *Ibidem*, s. 173.

²⁵ Umowa między państwami została zawarta w 1934 r.

²⁶ *Через трупи врага на благо народа...*, s. 40–41.

²⁷ *Ibidem*, s. 72–82.

²⁸ *Ibidem*, s. 223, 230, 234, 240.

²⁹ Zob. М. Лутай, *Чехи на Житомирщині...*, s. 23, 23–109.

i przewidywały „ekstrakcję” elementów społeczeństwa obcych pod względem narodowym i obywatelskim. Między lipcem 1937 a listopadem 1938 r. komisarz ludowy Jeżow podpisał rozkazy do operacji niemieckiej, polskiej, harbińskiej, łotewskiej, irańskiej, greckiej i afgańskiej. Wszystkie zostały zatwierdzone przez Biuro Polityczne Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii (bolszewików), kontrolowane i kilkakrotnie przedłużane (w styczniu i maju 1938)³⁰. Badacze stwierdzają, że za „wzór” posłużyła operacja polska (rozkaz nr 00485 z 11 sierpnia 1937 r.). Ten rozkaz formalnie nie zawierał instrukcji aresztowania osób narodowości polskiej, ale podkreślano, że aresztowani są „agentami polskiego wywiadu” lub „członkami grupy dywersyjnej”. Represjonowano wówczas ok. 150 tys. Polaków oraz osób urodzonych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w jej ówczesnych granicach (Żydów, Ukraińców, Czechów itd.)³¹.

W przeciwieństwie do innych operacji etnicznych nie została oficjalnie zatwierdzona operacja przeciwko Czechom, ale w lutym 1938 r. NKWD ZSRS – po zapoznaniu się z przebiegiem działań mających na celu wyeliminowanie „organizacji kontrrewolucyjnych” – opracowało Projekt rozkazu w sprawie niedociągnięć przygotowania i prowadzenia masowych operacji na Ukrainie. Punkt 3 rozdziału III projektu rozporządzenia mówi: „Ponadto przeprowadzić operację specjalną przeciwko Czechom w Ukraińskiej SRS, rozpatrując sprawy zgodnie z rozkazem nr 00485. Aresztowaniu podlegają następujące kategorie: a) osoby związane z czeskimi placówkami dyplomatycznymi, które przebywały na terytorium Ukrainy; b) byli legionści czescy; c) antysowiecki, nacjonalistyczny aktyw kolonii czeskich, związany z zagranicą; d) kułacy i duchowieństwo kolonii czeskich; e) emigranci polityczni z Czechosłowacji, z wyjątkiem osób sprawdzonych i zasługujących na zaufanie”³². Przedstawiciele czeskiej wspólnoty na Ukrainie byli prześladowani wraz z początkiem operacji polskiej i niemieckiej w drugiej połowie 1937 r., zwłaszcza na Kijowszczyźnie³³. Głośnym procesem przeciwko Czechom wołyńskim była sprawa tzw. grupy wojskowo-powstańczej Czeskie Drużestwo. Zdecydowana większość aresztowanych w tej sprawie pochodziła ze wsi Krosznia Czeska (byli to m.in. Stepan Toman, Wiaczesław Holan, Wiaczesław Fortelko, Josyp Jandura). Łącznie zatrzymano 80 osób³⁴. Czechów oskarżono o zakładanie organizacji „powstańczo-szpiegowskiej” w przedsiębiorstwach, w szkołach i koloniach czeskich, „utrzymywanie łączności” z wywiadem czechosłowackim, „prowadzenie pracy wywiadowczej i propagandowej”.

³⁰ Н. Аблажей, Н. Потапова, „Национальные” операции Большого террора. Иерархия полномочий власти и карательных органов в центре и на периферии, „Улкен Алтай элэмі – Мир Большого Алтая – World of Great Altay” 2019, № 5 (2), с. 157 (<https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnye-operatsii-bolshogo-terrora-ierarhiya-polnomochii-vlasti-i-karatelnyh-organov-v-tsentre-i-na-periferii>, dostęp 31 X 2022 r.).

³¹ Справка о репрессиях против поляков и польских граждан в СССР. 22 февраля 1996 г., с. 194, <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/165317#mode/inspect/page/2/zoom/4>, dostęp 6 XII 2021 r.

³² Из проекта приказа НКВД СССР о „недочетах подготовки и проведения массовых операций” на Украине [г. Москва] [февраль 1938 г.] [в:] Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы 1927–1939, т. 5: 1937–1939, кн. 26: 1938–1939, ред. В. Данилов, Москва 2006 (<https://cutt.ly/UN91nxZ>, dostęp 6 XII 2021 r.).

³³ О. Бажан, „Национальні” операції НКВС на Київщині у 1937–1938 рр..., с. 33–37.

³⁴ М. Лутай, Чехи на Житомирщині..., с. 18–19.

Przywołane przykłady świadczą o wykorzystaniu represji jako środka tworzenia reżimu totalitarnego i realizacji sowieckiej polityki narodowej, a także jako instrumentu wytypowania tych kategorii obywateli, m.in. Czechów, wobec których represje zastosowano.

REPRESJE WOBEC CZECHÓW NA ZACHODNIM WOŁYNIU

Już na początku II wojny światowej na terytorium zachodniej Ukrainy, która we wrześniu 1939 r. stała się częścią Ukraińskiej SRS, rozpoczęły się wzmożone procesy sowietyzacji, obejmujące nacjonalizację przemysłu i banków, konfiskatę majątków ziemskich, tworzenie nowego modelu zarządzania administracyjnego oraz ukraińzacji sfery kulturalno-oświatowej. Jednocześnie likwidowano wszystko, co się nie mieściło w ramach „socjalistycznych przeobrażeń”. Ponadto reżim w niezwykle szybkim tempie wprowadzał mechanizmy terroru, sprawdzone na sowieckiej Ukrainie, osadzając w jej zachodniej części liczne jednostki NKWD i stosując represje.

Państwowe archiwa obwodu wołyńskiego i obwodu rówieńskiego Ukrainy przechowują akta spraw dotyczących osób narodowości czeskiej, które były represjonowane w latach 1939–1941. Z dokumentacji z procesów karnych wynika, że zdecydowana większość represjonowanych Czechów została skazana na podstawie art. 54 kk Ukraińskiej SRS, który przewidywał karę za „propagandę i agitację antysowiecką”, „działalność organizacyjną zmierzającą do przygotowania zbrodni kontrrewolucyjnych” oraz stwarzał możliwość poszerzenia interpretacji winy aresztowanego jako „elementu społecznie niebezpiecznego”. Analizując akta, można zauważyć, że do już wypracowanych na wschodnim Wołyniu podstaw represji wobec Czechów dodano: udział w I wojnie światowej w szeregach Drużyny Czeskiej, służbę w Wojsku Polskim, pracę w strukturach państwowych RP, posiadanie nieruchomości gruntowych ponad normę (10 ha), korzystanie z pracy najemnej, udział w organizacjach społecznych itp.

Pierwsi zostali aresztowani czescy przedsiębiorcy, byli urzędnicy i najwięksi właściciele ziemscy, a ich majątek znacjonalizowano. Tak więc w 1939 r. został zatrzymany i zamknięty na 10 miesięcy w łuckim więzieniu Vaclav Mesner, polski urzędnik³⁵, który pochodził ze wsi Kniahininek koło Łucka. Mesner pełnił funkcję komendanta Straży Pożarnej w Łucku w czasach II Rzeczypospolitej, wyróżniał się jako aktywny reprezentant społeczności czeskiej. Na początku wojny sowiecko-niemieckiej udało mu się uwolnić z więzienia w Łucku, podczas okupacji pracował w browarze Zemana. Wiosną 1944 r., w wieku 52 lat, dobrowolnie zaciągnął się w szeregi czechosłowackiej brygady Ludvika Svobody. Razem z nim wstąpiły do wojska jego dwie córki. Po wojnie Mesner mieszkał w Czechosłowacji, został wybrany na członka zarządu Stowarzyszenia Czechów Wołyńskich, które powstało w 1946 r.³⁶

³⁵ Według niesprawdzonych danych Vaclav Mesner został w 1938 r. zwolniony przez władze polskie za udział w akcjach protestacyjnych.

³⁶ V. Dufek, *Perzekuce Čechů na západní Volyni...*, s. 111–112.

Znaczna część Czechów z Wołynia pełniła służbę w Wojsku Polskim, co stało się pretekstem do aresztowań. Łucki Czech Emil Rektor, syn właściciela czeskiego sklepu Cyryla Rektora, został aresztowany w listopadzie 1939 r.³⁷ Po odbyciu służby w Wojsku Polskim (od 1937 r.) pracował jako pomocnik księgowego w Państwowym Banku Rolnym. Był członkiem Związku Strzeleckiego, komendantem łuckiego oddziału Związku. Zgodnie z protokołem przesłuchania, zatrzymany twierdził: „działalność Związku nie była skierowana przeciwko ruchowi rewolucyjnemu. Zajmowałem się sprawami wojskowymi”³⁸. Jednak Czech został uznany za winnego na podstawie art. 54-13 kk Ukraińskiej SRS i skazany na 8 lat poprawczych obozów pracy³⁹. Jego dalsze losy nie są znane⁴⁰. Vaclav Bechine został aresztowany za prześladowanie „osób rewolucyjnie nastawionych”. Podczas przesłuchania powiedział, że jako posterunkowy „nie aresztował komunistów i nie zeznawał w sądzie”⁴¹. Skazano go 10 lutego 1941 r. za „aktywną walkę z ruchem rewolucyjnym” na 8 lat poprawczych obozów pracy, rehabilitowano w 1989 r.⁴² Vladimír Havelka – represjonowany w ramach operacji polskiej „jako agent Oddziału II Polskiego Sztabu Generalnego” – zaprzeczył wszystkim zarzutom, jednak został wysłany na 5 lat do łagrów⁴³.

W okresie międzywojennym produkcja przemysłowa na zachodnim Wołyniu wymagała specjalistów inżynieryjno-technicznych. Jednym z nich był Teodor Straka, inżynier z odlewni żeliwa w Zdołbunowie (znacjonalizowanej 23 grudnia 1939 r.). Teodor Straka został oskarżony o „wyzysk najemnych robotników” i 27 maja 1940 r. skazany na 5 lat poprawczych obozów pracy jako „element społecznie niebezpieczny”. W werdykcie końcowym sąd stwierdzał, że jest Niemcem⁴⁴, a więc 7 czerwca 1941 r. został „deportowany poza granice ZSRS jako niechciany cudzoziemiec”. Prawdopodobnie został wydalony w ramach repatriacji Niemców wołyńskich. Dalsze losy Straki nie są znane. Został zrehabilitowany w 1990 r.

Dość ciekawa jest sprawa Jozefa Malínskigo z Państwowego Archiwum Obwodu Wołyńskiego⁴⁵. W 1968 r. Jozef Malínský wystąpił do prokuratury ZSRS z prośbą o rozpatrzenie jego sprawy i zwrot lub rekompensatę mienia znacjonalizowanego przez reżim sowiecki. W podaniu zaznaczył, że jako obywatel Czechosłowacji mieszkał i pracował w Łucku od roku 1921 i był żonaty z córką Vaclava Zemana, Anną. 26 kwietnia 1940 r. został nielegalnie aresztowany i był przetrzymywany w więzieniu w Łucku przez 14 miesięcy, przy czym nigdy nie był przesłuchiwany i nigdy nie został oskarżony. 23 czerwca 1941 r.

³⁷ Державний архів Волинської області (Держархів Волинської області) [Derżawnyj archiw Wołyńskojj oblasti (Derżarchiw Wołyńskojj oblasti, dalej DAWO)], f. 4666, Zarząd Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w Obwodzie Wołyńskim, op. 2, spr. 2045, ark. 33–45.

³⁸ *Ibidem*, ark. 35.

³⁹ *Ibidem*, ark. 41.

⁴⁰ W archiwum prywatnym autorki są przechowywane dokumenty rodziny Rektorów, m.in. fotografia Emila Rektora, na odwrocie napis: „Rozstrzelany w Katyniu”.

⁴¹ *Ibidem*, spr. 2366, ark. 16.

⁴² *Ibidem*, ark. 20.

⁴³ *Ibidem*, spr. 2378, ark. 1–65.

⁴⁴ Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської області) [Derżawnyj archiw Riwnenskojji oblasti (Derżarchiw Riwnenskojji oblasti, dalej DARO)], f. P-2771, op. 2, spr. 1114, ark. 16–17, 35.

⁴⁵ DAWO, f. 4666, op. 2, spr. 1889, ark. 83.

uciekł podczas rozstrzelania więźniów. W czasie okupacji pracował w browarze. Wiosną 1944 r. wstąpił do brygady Ludvika Svobody. Po wojnie zamieszkał w Czechosłowacji, w miejscowości Vrchlabi. Na podstawie przypadku Jozefa Malínskigo można stwierdzić, że organy ścigania ograniczały wolność i bezkarnie więziły każdego, kto mógł być niebezpieczny dla reżimu. Malínskigo za takiego uważano. W kwietniu 1940 r. córki Vaclava Zemana, Vira Zemanova i Anna Zemanova-Malínska, zostały deportowane do Kazachstanu. W maju 1944 r. obie wstąpiły do czechosłowackiej brygady Ludvika Svobody⁴⁶. Sprawa Malínskigo została zamknięta w 1970 r.

Analiza materiałów archiwalnych i wspomnień dowodzi, że represje reżimu były wymierzone w elitę wołyńskiej wspólnoty czeskiej, czego dowodem jest sprawa aresztowanego 14 kwietnia 1940 r. Vaclava Pernego, syna właściciela gazety „Głos Wołynia” („Hlas Volyně”). W uzasadnieniu aresztowania czytamy, że Perný „pełnił służbę w Wojsku Polskim w stopniu podporucznika i jest wrogo nastawiony do Armii Czerwonej”. Śledztwo „ustaliło”, że pochodzi z rodziny kułaków, był współwłaścicielem gazety „Głos Wołynia” oraz członkiem organizacji „Sokół”⁴⁷. W trakcie przesłuchania Pernego i świadków śledczego interesowały zwłaszcza sprawy związane z majątkiem aresztowanego (18 ha ziemi), jego udziałem w redakcji gazety, a przede wszystkim służbą w polskiej armii. Jako „społecznie niebezpieczny” Perný został skazany 11 października 1940 r. na podstawie art. 54-13 kk Ukraińskiej SRS na 8 lat łagrów⁴⁸. Informacje z akt archiwalnych są potwierdzone we wspomnieniach brata Vaclava Pernego, Jaroslava. Proces Pernego jest typowy dla śledztw prowadzonych przez organy ścigania w zachodnich regionach Ukrainy. W toku sprawy badano stan majątkowy (przeważająca większość Czechów posiadała 10–20 arów pola), notowano wyzysk pracowników najemnych, służbę w polskim wojsku (zauważmy – obowiązkową dla obywateli państwa), udział w działalności organizacji społecznych czeskiej wspólnoty. Były to główne „przestępstwa” zarzucane mieszkańcom zachodnich regionów Ukrainy, m.in. Czechom.

Według wspomnień Jaroslava Pernego, 20 października 1939 r. we wsi Kwasyłów aresztowano Vladimíra Svárovskiego⁴⁹, Jiříego Zemana oraz Vaclava Pernego (autor wspomnień podał błędną datę)⁵⁰. W kwietniu 1940 r. rodzina Perných została wysłana na tzw. specposielenije jako „wrogowie ludu” – siostra jako żona polskiego urzędnika państwowego, a matka – jako jej najbliższa krewna i żona oficera rosyjskiej armii carskiej. Jaroslav przyszedł na dworzec, aby je pożegnać, został jednak siłą zapakowany do wagonu i wywieziony na Wschód. Jaroslav Perný jako jeden z pierwszych Czechów wołyńskich wstąpił do brygady czechosłowackiej w Buzuluku⁵¹. Po wyzwoleniu Czechosłowacji został założycielem Stowarzyszenia Czechów Wołyńskich i jego prezesem⁵².

⁴⁶ J. Hofman, V. Širc, J. Vaculik, *Volynští Češi v prvim a druhém odboji...*, s. 129.

⁴⁷ DARO, f. P-2771, op. 2, spr. 525, ark. 31.

⁴⁸ *Ibidem*, ark. 82.

⁴⁹ Svarovski Vladimír – wołyński Czech, właściciel fabryki maszyn rolniczych we wsi Kwasyłów, konsul konsulatu czechosłowackiego w Kwasyłowie. Nie znaleziono materiałów archiwalnych lub sprawy.

⁵⁰ J. Perný, *Československý konzulát na Volyni, „Zpravodaj SČVP” 1992, č. 6, s. 4.*

⁵¹ J. Perný, *Nováček do Buzuluku* [w:] *Volynští Češi v prvim a druhém odboji*, Praha 2004, s. 103–104.

⁵² Národní archiv České republiky v Praze, fond 1159 Svaz Čechů z Volyně, Žatec (SvČV), karton 7, inventar. číslo 53. Zapis z informační schůze volynských Čechů, optujících pro ČSR, konané dne 5. srpna 1945 v Žatce, 3 list.

Reżim sowiecki praktykował karanie całych rodzin, czyli tzw. zakładnictwo rodzinne. Rodziców, żony i dzieci skazanych deportowano. Robiono to zgodnie z decyzją Biura Politycznego Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii (bolszewików) z 2 marca 1939 r., nr P 13/114 oraz na mocy uchwał rządu sowieckiego nr 289-127 CC z dnia 2 marca i nr 497-177 CC z 10 kwietnia 1940 r.⁵³ Na zachodniej Ukrainie były cztery fale deportacji ludności. W maju–czerwcu 1941 r. (na Wołyniu 22 maja) reżim sowiecki przeprowadził ostateczną akcję deportacyjną, tym samym „oczyścił” przestrzeń dla sowietywizacji terytoriów i „ustanowił” pełną kontrolę nad ludnością. Wśród wywiezionych na spiecposielenię znalazły się rodziny Zemanów, Svárovskich, Šmolikovych, Perných oraz Stránskich z Kwasilowa⁵⁴, Malínskich z Łucka⁵⁵ i inni. Spiecposielenców wykorzystywano w przemyśle i rolniczej eksploracji niezamieszkałych terenów, skazując ich na głód, choroby, surowe ograniczenia administracyjne i upokorzenie. Wśród wysiedlonych (deportowanych) byli Czesi z Wołynia, którzy w 1942 r. dołączyli do czechosłowackiej brygady Ludvika Svobody.

WNIOSKI

Z analizy materiałów archiwalnych, zeznań i wspomnień wyłania się obraz represji stosowanych przez reżim sowiecki. Przemiany społeczne na Ukrainie w latach 1921–1941, inspirowane przez reżim sowiecki, spowodowały utratę przez Czechów wołyńskich zasobów materialnych i ludzkich. Na własność państwa bez żadnej rekompensaty zostały przejęte ziemie, przedsiębiorstwa, firmy handlowe, należące do Czechów, utworzone i utrzymywane dzięki ich ciężkiej pracy. Nieufność i niezadowolenie nasiliły się, gdy rząd sowiecki wraz z nacjonalizacją własności i „decentralizacją” rozpoczął atak na kulturowe i narodowe podstawy czeskiej wspólnoty – zlikwidował czasopisma i czeskie organizacje społeczne.

Opór był tłumiony represyjnymi działaniami reżimu, takimi jak dyskryminacja, wysiedlenia (deportacje), pozbawianie wolności, kara śmierci. Wszystkie te represje, w tym także tzw. operacje narodowe, prowadzono zgodnie z decyzją najwyższego kierownictwa partii i na specjalne rozkazy NKWD.

Zarówno we wschodniej, jak i zachodniej części Wołynia represjom poddano następujące kategorie ludności czeskiej: właściciele przedsiębiorstw przemysłowych, tzw. kułaków, ziemian, byłych funkcjonariuszy państwowych i policjantów, polskich wojskowych, członków stowarzyszeń społecznych, jeńców wojennych, żołnierzy czechosłowackiego korpusu armii rosyjskiej (1914–1920). Represje stosowano także wobec członków rodzin skazanych – deportowano ich na spiecposielenię.

⁵³ Zob. В.К. Баран, В.В. Токарський, „Зачистка”. *Політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр.*, Львів 2014, s. 294–304.

⁵⁴ M. Šereťuk, *Kronika Českého Kvasilova*, [Praha] 2003, s. 57.

⁵⁵ DAWO, f. 4666, Zarząd Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w Obwodzie Wołyńskim, op. 2, spr. 1889 Sprawa archiwalna. Malínský Jozef (kwiecień 1940 – czerwiec 1970), ark. 83.

Sama narodowość nie była bezpośrednią przyczyną represji, oskarżenia padały w ramach ogólnego procesu „walki z elementem niebezpiecznym społecznie”, „wrogami ludu”, „szpiegami” i „kontrewolucjonistami”, jednak badacze podkreślają problem etniczacji represji.

Represje, deportacje, dyskryminacja i zastraszanie prowadziły do strat ludzkich, stały się przyczyną negatywnego stosunku Czechów do władz sowieckich, co tłumaczy ich niechęć do angażowania się do pracy w organach państwowych, sowieckich stowarzyszeniach publicznych, a później – już po wojnie – reemigrację. Czesi okazali się dla reżimu „niepożądanym elementem”, ponieważ byli niezależni finansowo, mieli wyraźną tożsamość narodową i utrzymywali bliskie więzi z ojczyzną. Władze pozbyły się zatem tych, którzy mogli się sprzeciwić systemowi totalitarnemu. Zagadnienie represji wobec ludności czeskiej wciąż wymaga dalszych badań pod kątem ustalenia liczby ofiar i uczczenia ich pamięci.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської області), Рівне (Derżawnuj archiw Riwnenśkoji oblasti [Derżarchiw Riwnenśkoji oblasti], Riwnie).

Державний архів Волинської області (Держархів Волинської області), Луцьк (Derżawnuj archiw Wołyńskoji oblasti [Derżarchiw Wołyńskoji oblasti], Łuck).

Národní arhiv (České republiky, Praha).

Źródła opublikowane

Drugi powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 grudnia 1931. Województwo wołyńskie, Warszawa 1938.

Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 r. Mieszkania, ludność, stosunki zawodowe. Województwo wołyńskie, t. 23, Warszawa 1926.

Великий терор в Україні. „Куркульська операція” 1937–1938 pp.: у 2 ч., упоряд. С. Кокін, М. Юнге, Київ 2010.

„Великий терор” в Україні. Німецька операція 1937–1938 років. 3б. док., упоряд. А. Айсфельд, Н. Сердюк, Київ 2018.

Великий терор. Польська операція 1937–1938 / Wielki terror. Operacja polska 1937–1938: у 2 ч., Варшава–Київ 2010.

Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г. Краткие сводки. Выпуск IV. Народность и родной язык населения СССР, Москва 1928, с. 103–104, <https://archive.org/details/vyp-4nariridmova/page/n29/mode/2up>, dostęp 23 XI 2022 r.

Реабілітовані історією. Волинська область, кн. 2, ред. М.М. Кучерепа та ін., Київ–Луцьк 2013.

Реабілітовані історією. Волинська область, кн.1, ред. М.М. Кучерепа та ін., Київ–Луцьк 2010.

Реабілітовані історією. Житомирська область, кн. 2, ред. Л.А. Копійченко та ін., Житомир 2008.

- Реабілітовани історією. Рівненська область, кн. 1, ред. А.А. Жив'юк та ін., Рівне 2006.
- Справка о репрессиях против поляков и польских граждан в СССР. 22 февраля 1996 г., с. 194, [http://, http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/165317](http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/165317), доступ 6 XII 2021 г.
- Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы 1927–1939, т. 5: 1937–1939, кн. 26: 1938–1939, ред. В. Данилов, Москва 2006.
- Через трупы врага на благо народа. „Кулацкая операция” в Украинской ССР 1937–1941 гг.: в 2 т., т. 1: 1937 г. Подготовка приказа № 00447, первый этап кулацкой операции, Москва 2010.
- Юнге М., Бонвеч Б., Биннер Р., Сталинизм в советской провинции в 1937–1938 годах. Массовые операции на основе приказа 00447, Москва 2009.

OPRACOWANIA

- Borák M., *Perzekuce občanů z území dnešní České republiky v SSSR. Sborník studií*, Praha 2003.
- Borák M., *Zatajene popravu. Češi a českoslovenští občané popraveni na sovětské Ukrajině*, Opava 2014.
- Dufek V., *Perzekuce Čechů na západní Volyni [w:] Kapitoly z dějin volyňských čechů. Sborník historických souborných, vědeckých a memoárových prací*, Praha 1997.
- Dvořák J., *Antonín Vodseďálek a proces s českými učiteli na Ukrajině*, https://www.academia.edu/30703460/Anton%C3%ADn_Vodse%C4%8F%C3%A1lek_a_proces_s_%C4%8Desk%C3%BDmi_u%C4%8Diteli_na_Ukrajin%C4%9B, доступ 28 IV 2021 r.
- Filip Z., *Proces s českými učiteli na Ukrajině [w:] Rýdl K. a kol., Historia magistra vitae – vita magistra historiae. Sborník statí, k. 75, narozeninám univ. prof. dr. Josefa Cacha*, Praha 1998.
- Hofman J., Širc V., Vaculik J., *Volynští Češi v prvním a druhém odboji*, Praha 2004.
- Hostička V., *Volynští Češi s jejich perzekuce v Sovětském svazu [w:] Volynští Češi v prvním a druhém odboji*, Praha 2004.
- Perný J., *Československý konzulát na Volyni, „Zpravodaj SČVP” 1992, č. 6.*
- Perný J., *Nováček do Buzuluku [w:] Volynští Češi v prvním a druhém odboji*, Praha 2004.
- Šerefuik M., *Kronika Českého Kvasilova*, [Praha] 2003.
- Vaculik J., *Dějiny volyňských Čechů, II. Díl: 1914–1945*, Praha 1998.
- Аблажей Н., Потапова Н., „Национальные” операции Большого террора. Иерархия полномочий власти и карательных органов в центре и на периферии, „Улкен Алтай элемі – Мир Большого Алтая – World of Great Altay” 2019, № 5 (2).
- Бажан О., „Національні” операції НКВС на Київщині у 1937–1938 рр.: механізми реалізації та статистика, „З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ” 2020, № 1.
- Баран В.К., Токарський В.В., „Зачистка”. Політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр., Львів 2014.
- Давидюк Р., *Доля польських осадників в умовах радянської 1939–1941 рр. [в:] Реабілітовани історією. Рівненська область, кн. 1, ред. А.А. Жив'юк та ін., Рівне 2006.*
- Жив'юк А.А., *Здолбунівський підприємець Теодор Страка [в:] Реабілітовани історією. Рівненська область, кн. 1, ред. А.А. Жив'юк та ін., Рівне 2006*

- Копійченко Л., *Репресії серед чеського населення Житомирщини* [в:] *Реабілітовані історією. Житомирська область*, кн. 2, ред. Л.А. Копійченко та ін., Житомир 2008.
- Луковець О., *Життєпис чеських родин Житомирщини* [в:] *Чехи на теренах Волині*, ред.: А. Пономаренко та ін., Рівне 2018.
- Лутай М., *Чехи на Житомирщині. Історія і сьогодення*, Житомир 2008.
- Павленко Л.А., *Кримінальна справа Євгена Рихліка* [в:] *Україна–Чехія. Історія та сьогодення*, ред. О.М. Березовський, Т.В. Брязкалота та ін., Одеса 2013.
- Політичні репресії радянської доби в Україні. Науково-допоміжний бібліографічний покажчик*, упоряд. Т. Приліпко, О. Марченко, З. Мусіна, автор вступ. ст. Ю.І. Шаповал, Київ 2008.
- Шевчук Ю.В., *Водседалек Антон Антонович* [в:] *Реабілітовані історією. Житомирська область*, кн. 2, ред. Л.А. Копійченко та ін., Житомир 2008.

Represje reżimu sowieckiego wobec Czechów wołyńskich w latach 1921–1941

Badania represji stosowanych przez reżim sowiecki wobec różnych grup etnicznych, w tym Czechów z Wołynia, przeprowadzono na podstawie analizy materiałów archiwalnych i wspomnień.

Przeanalizowano główne dokumenty związane z represjami i stwierdzono, że nie było odrębnego dokumentu (rozkazu), na mocy którego przeprowadzono operację przeciwko Czechom, natomiast organy represyjne korzystały z przepisów tzw. wzorcowej operacji polskiej. Scharakteryzowano narzędzia represji, kategorie represjonowanej ludności czeskiej w chronologicznych ramach lat 1921–1941. Zwrócono uwagę na to, że środkami i narzędziami realizacji polityki wewnętrznej (sowietyzacji) były masowe aresztowania, wysiedlenia (deportacje) i egzekucje ludności, w tym także Czechów z Wołynia, które przeprowadzono w USRS, a od 1939 r. także na zachodniej Ukrainie. Na podstawie analizy materiałów archiwalnych i wspomnień ustalono kategorie osób pochodzenia czeskiego, które były represjonowane jako „społecznie niebezpieczne”. Byli to właściciele przedsiębiorstw przemysłowych, tzw. kułacy, ziemianie, funkcjonariusze państwowi i policjanci, polscy żołnierze, aktywni uczestnicy ruchu społecznego i jego przywódcy, jeńcy wojenni, członkowie Drużyny Czeskiej i żołnierze czechosłowackiego korpusu armii rosyjskiej (1914–1918). Udowodniono, że represje wobec Czechów wołyńskich były przyczyną negatywnego stosunku Czechów do reżimu sowieckiego, a w okresie powojennym – ruchu reemigracyjnego.

SŁOWA KLUCZOWE

Wołyń, represje, wołyńscy Czesi, kułak, „element społecznie niebezpieczny”, deportacje, operacje narodowe

The Soviet Regime's Repressions against the Volynian Czechs in 1921–1941

The case study of the repressive actions of the Soviet regime against ethnic groups, particularly the Czechs of Volyn, is based on the analysis of archival materials and memoirs. The analysis of the basic documents regulating the repression process shows that there was no separate document/order under which the operation against the Czechs was carried out and that the repressive bodies implemented the provisions of the so-called “Polish model” operation. The repression mechanism and the categories of the repressed Czech population within the chronological period of 1921–1941 are characterised. It is noted that mass arrests, evictions/deportations, and executions of the population, particularly Volynian Czechs, were commonly implemented on the territory of the Ukrainian SSR and from 1939 in Western Ukraine too. They became the means and tools for the realisation of the internal policy of Sovietisation. Archival materials and memoirs helped ascertain the categories of the Czech origin persons who were subjected to repression as “socially dangerous ones”. They were former owners of industrial enterprises, so called “Kurkuls”, landowners, former state functionaries and policemen, Polish military, active participants of a social movement and its leaders, prisoners of war, members of the Czech army, as well as soldiers of the Czechoslovak corps of the Russian army (1914–1918). The research findings argue that repressions against the Volynian Czechs led to a negative attitude of the Czechs toward the Soviet regime, and in the post-war period, toward the re-emigration movement.

KEYWORDS

Volyn, repressions, Volynian Czechs, “Kurkul”, “socially dangerous element”, deportations, “national” operations

SVITLANA SHULHA – doktor nauk historycznych, profesor Wydziału Historii Światowej Wołyńskiego Uniwersytetu Narodowego im. Łesi Ukrainki. Interesuje się etniczno-społeczną historią Ukrainy, historią wspólnot narodowych Wołynia, historia Czechów wołyńskich. Autorka ponad 70 prac i publikacji na temat historii wspólnot narodowych Wołynia i wołyńskich Czechów. Autorka monografii: *Czesi na zachodnim Wołyniu – od osiedlenia do reemigracji* (Łuck 2018).

SVITLANA SHULHA – doctor of historical sciences, professor at the World History department of Lesya Ukrainka Volyn National University. The scope of her scientific interests involves the ethnic and social history of Ukraine, the history of the national communities of Volyn, and the history of the Czechs of Volyn. She is the author of over 70 works and publications on the history of the national communities of Volyn, particularly, the Czechs of Volyn. The author of the monograph “Czechs in Western Volyn: from settlement to re-emigration” (Lutsk: Vezha-Druk, 2018).